

פרק 10

בני נוער עולים המצויים בסיכון בבאר שבע

ד"ר ינה שרגה, השירות הפסיכולוגי עיריית באר-שבע, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון.
ד"ר מיכל קרומר-נבו, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון.

מבוא

מחקר זה הנו מחקר גישוש, שמטרתו לברר את מאפייניהם ואת תפקודיהם של בני נוער עולים מברית-המועצות לשעבר, המשתתפים בתוכנית במסגרת ארגון "ידידים למען הנוער והחברה" בבאר שבע. התוכנית מיועדת לבני נוער עולים המצויים במצב סיכון, המופנים על-ידי גורמי חינוך וטיפול בקהילה. התוכנית כוללת מסגרת חונכות אישית ומסגרת חונכות קבוצתית. במהלך שנת 2003-2004 אורגנו בבאר שבע כמה קבוצות כאלה לנערים ולנערות בנפרד.

בני נוער עולים: רקע כללי

בין השנים 1990-2005 עלו לישראל 223,400 ילדים ובני נוער עד גיל 19 מברית-המועצות לשעבר. מספר בני נוער בגילאי 10-19 הגיע ל-112,100 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). בני נוער עולים נמצאים במשבר משולב. עליהם להתמודד הן עם אתגרי העלייה הכוללים למידת שפה חדשה, הכרת התרבות והחברה החדשה, התמודדות עם אובדנים מן העבר, והן עם משימות אוניברסאליות של גיל ההתבגרות המכוונות לגיבוש זהות עצמית, למציאת מקום בחברת השווים, לבניית יחסים עם בני המין השני ולהצלחות בלימודים. עליהם "לעלות כמתבגר ולהתבגר כעולה" (מירסקי ופראוור, 1992), וההגדרה הזאת משקפת את המשבר הכפול שאתו מתמודדים בני נוער עולים.

במחקרים שונים, שהתמקדו במתבגרים עולים שהגיעו לישראל בשנות ה-90, נבדקה מידת הסתגלותם בתחומים: מערכת החינוך והתחום הלימודי; ובתחום החברתי והאישי. (הורוביץ, 1998; הורוביץ, מרסקי, ברש ופרנקל, 1995; מרסקי, 2001; Kozulin, 1993, Slonim-Nevo & 2000; Sharaga, 2000).

הסתגלות לבית-הספר והתפקוד הלימודי

אחת מהמשימות המרכזיות של תלמידים עולים היא הסתגלות למערכת החינוך הישראלית השונה ממערכת החינוך הסובייטית. מה קורה לתלמידים העולים בבית-הספר בישראל? מחקרים אחדים ניסו לענות על השאלה הזו. כך לדוגמה, במחקר של מליק וצבר, 1995 (מתוך הורוביץ, 1998) נבדקה הקליטה של העולים בבית-ספר אחד, מתוך זווית ההסתכלות

של התלמידות העולות החדשות. ממצאי המחקר העלו את המסקנות הבאות: דגם הקליטה בבית-הספר הוא הטמעת. לעולות התייחסו כאל קבוצה המתקשה בשפה העברית, משימת ההסתגלות לנורמות בבית-הספר הוטלה עליהן; הן תפקדו במיטבן בכיתת העולים החדשים, וזאת משום שההוראה הותאמה לרמתן, וניכרה נכונות גבוהה יותר של המורים להשקיע למענן; פיזור העולות החדשות בכיתות האם חיבל בתהליך היקלטותן; ייתכן שהפיזור נועד ליצור קשר בין לבין הוותיקים, אך בפועל הושגה מטרה הפוכה. מלבד זאת נמצא, כי ערוצי התקשורת בין מורי האולפן והעולים לבין כיתות האם לא היו יעילים; המורים שלימדו בכיתות העולים היו מודעים לקשייהם והיו מוכנים להשקיע מאמץ, אך המערכת המנהלית לא אפשרה זאת; אי-הקפדה על הופעה סדירה החריפה את רמת ההיעדרויות של העולים. בנוסף לגורמים החיצוניים הקשו על תהליך ההסתגלות ללימודים גם גורמים הקשורים לתלמידים עצמם. לדוגמה, במחקר שהשתתפו בו 237 תלמידים עולים נמצא, כי הקשיים בתפקודם הלימודי נובעים מן הגורמים הבאים: חסך חינוכי, דיס-אוריינטציה חברתית וניכור פסיכולוגי (Kozulin, 1993). בסקר שנערך על-ידי הורוביץ, מרסקי, ברש ופרנקל (1995), ומבוסס על דיווחים של מחנכי כיתות ז'-י', נמצא, כי לאחר חמש שנות שהות התקשתה כמחצית מהתלמידים בלשון עברית, ובחשבון - כשליש מהתלמידים. ממצאי הסקר מצביעים על קשיים מיוחדים במקצועות תלויי לשון. הנתון החשוב בהקשר לתפקוד הלימודי של המתבגרים העולים הוא האחוזים שניגשים לבחינות הבגרות. לפי הממצאים 60% מהתלמידים העולים אינם זכאים לתעודת בגרות בסיום לימודיהם בבית-הספר התיכון. ונתון זה מעיד על בעיה בתחום הקליטה בלימודים (הורוביץ, 1998).

התפקוד החברתי של עולים

בהתייחס להסתגלות החברתית של בני הנוער העולים, מצאו מספר לא קטן של מחקרים דפוסים תפקוד דומים בתחום זה. במחקר מקיף של טטר, כפיר, סבר, אדלר ורגב (1995) (מתוך הורוביץ, 1998) השתתפו 610 תלמידים עולים, 1,100 תלמידים ותיקים, 90 מורים ו-56 בעלי תפקידים מרכזיים בבתי-ספר יסודיים ובחטיבות. נמצא, כי בבתי-הספר היסודיים יש מגע בין עולים לוותיקים: התלמידים מדווחים על חברויות ביניהם אך גם על תופעות של הצקה. בחטיבות הביניים נמצאו ביטויים רבים של התעלמות הדדית וניתוק. במחקר אחר נמצא, כי רק 26% מהתלמידים העולים דיווחו על רצון להתחבר עם בני גילם הישראלים, 42% מן העולים הביעו עניין בחברים ישראלים במידה בינונית, ו-32% ביטאו חוסר עניין להתחבר עם תלמידים ישראלים. תלמידים ילידי הארץ ביטאו רצון מועט עוד יותר להתחבר עם תלמידים עולים (הנדלס, בר-צורי והלר, 1995, מתוך הורוביץ, 1998). מגמה דומה ניתן לראות במחקר אחר (Slonim-Nevo & Sharaga, 2000) אשר נועד לבדוק את תפקוד הנוער העולה ממדינות חבר העמים בתחומי חיים שונים, תוך השוואה לתפקוד של נוער ישראלי ותיק. ממצאי מחקר זה מגלים, כי העולים נוטים להתחבר ולבלות בעיקר עם נערים ונערות עולים, ואילו ילידי ישראל מתחברים ומבלים בעיקר עם ילידי הארץ. יחד עם זאת, עולה ממחקר זה, כי לרוב בני הנוער העולים יש כמה חברים ילידי הארץ ולרוב הנערים הוותיקים יש חברים עולים.

התפקוד הפסיכולוגי של בני נוער עולים

בסקירה מקיפה על התפקוד הפסיכולוגי של בני נוער עולים ניתן למצוא ניתוח מחקרים רבים העוסקים בגיבוש זהות, באפיוני מערכת הערכים ובהשקפת העולם בקרב מתבגרים עולים (הורוביץ, 1998). בממצאי המחקרים העוסקים ברכישת הזהות הישראלית ניתן לראות קווים דומים, המצביעים על מורכבות התופעה, המאופיינת בסתירות פנימיות, בהדרגתיות בהתפתחות, כאשר ההגדרה "כבר לא שם ועדיין לא כאן" (מרסקי, 2001) משקפת את מהות תהליך גיבוש הזהות. מבחינת התכנים נמצא, כי הזהות כוללת חלקים אחדים. בין הזהות היהודית לזהות הישראלית - הזהות היהודית בולטת יותר. הזהות הרוסית מיוצגת בתמונה הכללית. שאלה חשובה שדורשת התייחסות בהקשר זה: מהי הזהות האופטימלית שקשורה לתפקוד יעיל ולהסתגלות מוצלחת של עולים? מחקרים שנעשו בשנים האחרונות בישראל (מרסקי, 2001; הורוביץ, 2003) מצביעים על תוצאה חשובה ומעניינת: ככל שמספר מרכיבי הזהות (רוסי, יהודי, ישראלי) רב יותר, כך עולה רמת ההסתגלות הפסיכולוגית של בני נוער עולים. נראה, כי זהות מרובת מרכיבים משקפת משאבים תרבותיים, ערכיים וחברתיים רבים יותר, שעשויים לתרום להתמודדות מוצלחת עם קשיי המעבר התרבותי. יחד עם זאת, ממצאי מחקרים מלמדים, כי הן התלמידים הוותיקים והן אנשי החינוך והרווחה מבטאים עמדות אסימילטיביות, התומכות בהטמעה של תלמידים עולים בתרבות ישראלית ללא התייחסות לתרבות המוצא (הורוביץ, שמאי, ואילטוב, 2003; Tatar, 1998). פער זה בתפיסות ובעמדות של עולים ושל ותיקים טומן פוטנציאל לקונפליקטים ולהגברת מצוקה רגשית בקרב בני נוער עולים.

גם בנושא הערכים בקרב נוער עולה נמצאו תוצאות יחסית דומות. צעירים עולים מיחסים חשיבות רבה ללמידה, לעבודה, לקידום מקצועי ולאחריות בעבודה. משקלם של ערכים כמו: פעילות בחיי ציבור או חברות בארגונים חברתיים נמוך יותר בעולמם הערכי של העולים. ניתן לראות כי הערכים הדומיננטיים של העולים משקפים אוריינטציות אינדיווידואליסטיות של הצעירים. העולם הערכי והרוחני של הצעירים הוא שילוב של תפיסות ושל ערכים שנרכשו בארץ מוצאם, לצד התפיסות והערכים שהם תולדת ההתנסות בישראל (הורוביץ, 1998).

מבחינת התפקוד הרגשי, נמצאו עדויות מחקריות רבות לביטוי מצוקה נפשית בקרב בני נוער עולים. בהשוואה לילדי הארץ בני הנוער העולים ביטאו תחושות של חוסר נוחות ושל נחיתות, סימפטומים אובססיביים ודיכאוניים, חרדות רבות, בעיקר חרדת בדידות ותחושת חוסר ודאות בנוגע לעתיד (Mirsky 1997; שרנה וסלונים, 1993; Slonim-Nevo & Sharaga, 2000).

ממצאי מחקרים רבים מצביעים על קשיים בתפקוד לימודי, חברתי ואישי של נוער עולה מברית-המועצות לשעבר. לפי טענה מוצדקת של הורוביץ, מצוקות אלה קשורות למשבר של העלייה וההסתגלות לארץ החדשה. חוסר התמודדות מוצלחת עם קשיים אלה גורם להגברת התנהגויות חריגות בקרבם. אנו עדים לנשירה רבה של תלמידים עולים מבתי-הספר, ולעלייה במספר הצעירים העולים המסתבכים עם החוק בתקופה האחרונה: משיעור נמוך משיעורים בחברה הישראלית - לשיעור הדומה לו, המצוי במגמת עלייה (הורוביץ, 1998). על-פי נתוני המועצה הלאומית לשלום הילד, בשנת הלימודים 2000/2001 אחוז התלמידים העולים שנשר ממערכת החינוך גדול

ביותר מפי שלושה מהאחוז המקביל של תלמידים ילדי הארץ 12,9% - 3,9% בהתאמה (ילדים בישראל, 2003).

בספרות המקצועית קיים ניסיון להגדיר תופעת הנוער העולה בסיכון, לתאר את אפיוניה, ולסווג קבוצות השייכות לתופעה. בין קבוצות אלה: 1. צעירים (בני 14-18) שנשרו ממערכת החינוך. 2. בני נוער המשתייכים למערכת לימודים או לעבודה, אך מתקשים להסתגל ולהשתלב בה ומהווים פוטנציאל לנשירה. 3. בני נוער המשתייכים לעולם העבודה, ללא מסגרת חינוכית תומכת. 4. בני נוער עם התנהגות מסוכנת, שמופנים ליחידה לקידום נוער (הורוביץ, 1998). במחקר שבדק את הסתגלותם של עולים מברית-המועצות בצפון הארץ, מתוארים סוגים אחדים של משפחות עולים בעלות פוטנציאל להשתייכות לקבוצות סיכון בעתיד: מדובר בילדים ממשפחות חד-הוריות, ממשפחות מרובות ילדים וטעוני טיפוח. לקבוצת הסיכון ניתן לשייך צעירים ממשפחות מעורבות עם בעיות הזדהות עם הסביבה היהודית. חלק מהצעירים ממשפחות אלה חי בתנאי ניכור ואי-שייכות לחברה הישראלית. המצב הזה עשוי ליצור רקע לתהליכים מסוכנים (הורוביץ, שמאי ואילטוב, 2003). ניתן לראות, כי הקשר המשפחתי הוא מרכיב חשוב בהבנת תפקוד הנוער העולה בכלל ונוער עולה בסיכון בפרט (הורוביץ, מירסקי, ברש, פרנקל, 1995). לא ידוע הרבה על אפיונם ועל תפקודם של בני נוער עולים בסיכון. באחד המחקרים המעטים בתחום זה, שהשווה את דפוסי השימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער ילידי ישראל ובקרב בני נוער עולים ממדינות חבר העמים, שהיו בטיפול שירות המבחן לנוער באזור הדרום, נמצא, כי עולים נוטים להתחיל לשתות אלכוהול, לצרוך סמים ולעשן סיגריות בגיל צעיר יותר מילידי הארץ, לשתות משקאות חריפים בשכיחות גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל, ולראות בסמים ובאלכוהול חומרים המסייעים להתמודד עם לחצי החיים יותר מאשר חבריהם ילידי הארץ. עוד נמצא, כי ההבדלים בין הקבוצות בצריכת סמים, בשכיחות השתייה ובתפיסה של השימוש בחומרים ממכרים קשורים למבנה המשפחה, למצב הכלכלי ולתפקוד המשפחתי הכללי. משפחות העולים נוטות להיות חילוניות יותר, בעלות מספר קטן של ילדים, מצבן הכלכלי קשה יותר, והעולים נוטים לראות את תפקוד משפחתם כבעייתי יותר (סלונים-נבו וישראלוביץ, 2004).

תופעה מדאיגה זו של נוער עולה בסיכון והגדלת ממדיה דורשת את התייחסות אנשי המקצוע מתחומים שונים, וברור כי יש צורך במחקרים אמפיריים שיוכלו לסייע בהתמודדות עם הנושא. המחקר המוצע מנסה לתרום להרחבת הידע בתחום זה.

שאלות המחקר

השאלות אשר הנחו אותנו היו:

מהו הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של כלל בני הנוער המשתתפים בתוכנית ושל בני משפחותיהם? (גיל, אזור מוצא, ותק בישראל, וכן המצב המשפחתי, ההשכלתי, והתעסוקתי של הוריהם).

מהם מאפייני התפקוד של בני הנוער בתחומים: הלימודי, החברתי, ובתחום התנהגויות הסיכון (תפקוד בבית-הספר, תוכניות לעתיד, יחסים עם חברים וכמות הבילויים אתם, תפקוד התנהגותי וביטויים להתנהגויות מסוכנות כגון בריחה מהבית, מעצר על-ידי המשטרה, עישון ושימוש בסמים, התנהגות מינית).

כלי המחקר

שאלונים - השאלונים כללו את הפריטים הבאים:

אפיונים סוציו-דמוגרפים: שאלות סגורות הקשורות לתכונות סוציו-דמוגרפיות של בני הנוער ושל משפחותיהם.

תפקוד התנהגותי: שאלות סגורות המכוונות לבדוק ביטויי התנהגויות מסוכנות אצל מתבגרים כמו שתייה, עישון, שימוש בסמים.

תפקוד חברתי: שאלות סגורות על אודות מספר החברים העולים והמקומיים של המתבגרים וכמות הבילוי עמם.

תפקוד לימודי: שאלות סגורות המתייחסות למידת ההצלחה של בני הנוער בלימודים (לפי דיווח עצמי), וכן שאלות המתייחסות לשביעות הרצון של בני הנוער מהלימודים, ולתוכניות לימודיות ומקצועיות בעתיד.

דרך איסוף הנתונים

הליך העברת השאלונים וגיוס המרואיינים היה קשה משחשבונו. למרות פנייתם של רכזים ומדריכים, "ידידים" לבני הנוער שאותם הם מכירים מקרוב וקשורים אליהם בקשר מתמשך, בבקשה שימלאו שאלונים או שיתראיינו למחקר, ההיענות להשתתפות הייתה קטנה. יש לציין, כי קל יחסית היה להשיג את הסכמתם הפורמלית להשתתף במחקר. לאחר דברי הסבר שנמסרו להם על מטרת המחקר על-ידי המראיינים, במסגרת של מפגשי קבוצות "ידידים", הייתה היענות טובה, אך בפועל היה קשה לקבל את השאלונים.

מילוי השאלונים נעשה באופן אנונימי בנוכחות מדריך או מדריכה, כדי שיוכלו לענות על שאלות, לפי הצורך. שיטה זו מאפשרת בדרך כלל לבני הנוער לחוש פתיחות וכנות, ולהסביר ולהבהיר תכנים בלתי לא ברורים או לענות על שאלות בעת מילוי השאלון או אחריו.

ממצאים

אפיונים סוציו-דמוגרפים של בני הנוער ושל משפחותיהם

טבלה מספר 1 מציגה את הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של בני הנוער ושל משפחותיהם. הן בקבוצת הנערות והן בקבוצת הנערים, כמחצית מהנבדקים הם תלמידי חטיבת ביניים, בני 14-15, והחצי השני הם בני 16-18, תלמידי החטיבה העליונה. מרבית הנערות (כשני שלישי) הן יוצאות דרום-מזרח ברית-המועצות לשעבר. לעומת רק כשליש מן הנערים. הן הנערות והן הנערים, מרביתם עלו לארץ לפני יותר משלוש שנים. אבות הנערים הם משכילים יותר מאבות הנערות, וגם האימהות של הנערים משכילות יותר. בשתי הקבוצות רק כמחצית מהאבות עובדים – כרבע מאבות הנערות וכחמישית מאבות הנערים הם מובטלים. אחוז האימהות העובדות דומה לאחוז האבות העובדים – כמחצית מאימהות הנערים ויותר ממחצית מאימהות הנערות. יחד עם זאת, הרבה מהאימהות הן מובטלות – כמחצית מהאימהות של הנערים וכשליש מהאימהות של הנערות הוגדרו על-ידי בני הנוער כמובטלות. מרבית הנערות (כשני שלישי) גדלות במשפחה בעלת שני הורים, לעומת פחות

ממחצית הנערים הגדלים במשפחה שלמה. כשליש מהנערים וכרבע מהנערות גדלים במשפחה חד-הורית בעקבות גירושין. בקבוצת הנערים בולט מספר רב של נבדקים (כחמישית) שהם יתומים מהורה אחד. מרבית המתבגרים (כשני שלישי מהנערים וכשלושה רבעים מהנערות) העריכו את מצבם הכלכלי כטוב. יחד עם זאת, שלישי מהנערים וכרבע מהנערות דיווחו על מצב כלכלי לא טוב. בנושא דיור - יותר ממחצית מהנערים וכמעט שני שלישי מהנערות מתגוררים בדירה פרטית.

טבלה מס' 1: אפיונים סוציו-דמוגרפיים של בני הנוער

נערים (n=17)	נערות (n=20)	
גיל		
9	10	15-14
8	10	18-16
אזור מוצא		
6	14	מזרח
11	6	מערב
ותק		
	1	פחות משלוש שנים בארץ
17	19	יותר משלוש שנים בארץ
שנות לימוד, אב		
13	13	עד 12 שנים
4	3	13+ שנים
שנות לימוד, אם		
8	15	עד 12 שנים
8	3	13+ שנים
עיסוק האב		
9	11	עובד
3	5	מובטל
5	4	אחר (נפטר, אין קשר)
עיסוק האם		
9	12	עובדת
8	6	מובטלת
	2	אחר
מצב ההורים		
8	14	נשואים
6	5	גרושים, פרודים
3	1	אלמנות (אב או אם)
מצב כלכלי		
8	7	טוב
4	7	כמעט טוב
3	4	לא טוב
2	1	לא טוב בכלל
מגורים		
10	13	פרטי
7	7	בשכירות

2. תפקוד התנהגותי

טבלה מספר 2 מציגה מגוון מהתנהגויות בני הנוער, כאשר במרכז התייחסותנו היו ביטויי ההתנהגות המסוכנת. נמצא, כי מרבית המתבגרים (כשלושה רבעים מהנערות וכשני שלישי מהנערים) לא עובדים אחרי הצהריים. בשתי קבוצות המתבגרים קיימת נטייה לשתות אלכוהול, כאשר יותר ממחצית מהנערות וכשני שלישי מהנערים דיווחו על שתיית משקה חריף פעמיים ויותר במשך החודשיים האחרונים (לא כולל יין לקידוש).

בשתי קבוצות המתבגרים, במיוחד בקרב הנערות, בולטת הנטייה לעשן סיגריות. יותר ממחצית מהנערות דיווחו כי הן מעשנות. בקרב הנערים מספר המעשנים נמוך במקצת. בריחה מהבית דווחה הן על-ידי נערים והן על-ידי נערות, ודפוס התנהגות מסוכן זה בולט במיוחד בקרב הנערות (כשליש מהן דיווחו על בריחה מהבית). כחמישית מהנערים דיווחו על שימוש בסמים, בעוד שבקרב הנערות היה המספר נמוך בהרבה (בת אחת). יותר משליש מהנערים דיווחו על מעצרים על-ידי המשטרה. מבין הנערות דיווחה אחת שהיא נעצרה בעבר על-ידי המשטרה. יותר ממחצית מהנערים דיווחו כי קיימו יחסי מין מלאים. בקרב הנערות שיעור המדווחות על קיום יחסי מין נמוך בהרבה (שלוש בנות שהן 15%).

טבלה מס' 2: תפקוד התנהגותי בקרב בני הנוער

בנות (N=20)	בנים (N=17)	
המשתתפת עובדת אחר הצהריים		
5	5	כן
11	15	לא
שתיית אלכוהול בחודשים האחרונים		
4	7	אף פעם
1	2	פעם אחד
7	7	2-4 פעמים
5	4	5 פעמים ויותר
עישון סיגריות		
8	11	כן
9	9	לא
שימוש בסמים		
3	1	כן
14	19	לא
בריחה מהבית		
1	6	כן
16	14	לא
מעצר על-ידי המשטרה		
6	1	כן
11	19	לא
קיום יחסי מין		
9	3	כן
8	17	לא

3. תפקוד חברתי

טבלה מס' 3 מציגה את התפקוד החברתי של בני הנוער, כפי שהוא נמדד בעזרת שאלות סגורות על מספרם של החברים הישראליים, על החברים מבין העולים, ועל כמות הבילויים עמם. בשתי קבוצות המתבגרים נמצא תפקוד חברתי די טוב. יותר ממחצית מהנבדקים ציינו מספר גבוה של חברים (ארבעה ויותר) הן בקרב הישראלים המקומיים והן בקרב העולים. יחד עם זאת, שליש מהנערות ציינו חוסר קשרים עם חברים עולים, ורבע מהנערים דיווחו על חוסר קשרים עם חברים ישראלים. באופן כללי, הן הנערים והן הנערות נוטים יותר לבלות עם חברים עולים, יותר ממחצית מהנערות וכמעט שני שליש מהנערים ציינו כמות גבוהה (ארבעה ויותר) של בילויים שבועיים עם חברים עולים. שיעור יחסית קטן מן הנערים והנערות לא מבלים כלל.

טבלה מס' 3: תפקוד חברתי של בני הנוער

נערים (N=17)	נערות (N=20)	
מספר חברים ישראלים		
4	2	0
2	6	3-1
2	3	8-4
9	9	9 ויותר
בילוי שבועי אתם		
4	3	0
5	9	3-1 פעמים
6	8	10-4 פעמים
חברים עולים		
2	6	0
3	3	3-1
3	2	8-4
9	9	9 ויותר
בילוי שבועי אתם		
1	5	0
6	4	3-1 פעמים
9	10	4 - 10 פעמים

4. תפקוד לימודי ותוכניות לעתיד

כזכור, אחת ממטרות מחקר גישוש זה הייתה לבדוק את התפקוד של בני הנוער בתחום הלימודי - תחום שהוא מהמרכזיים בגיל ההתבגרות. בעזרת שאלות סגורות נמדדו המצב הלימודי, התוכניות ללימודים בעתיד, וכן שביעות הרצון מההישגים הלימודיים. בנוסף, בדקנו כיצד תופסים המתבגרים את רמת שביעות הרצון של הוריהם מהישגיהם הלימודיים.

נמצא, כי ככלל מצבן הלימודי של הנערות טוב יותר ממצבם הלימודי של הנערים. בדיווחים שלהן נמצאו ציונים ברמה בינונית, טובה וטובה מאוד. יותר ממחצית מהנערות ציינו כי הישגיהן הלימודיים טובים ואפילו טובים מאוד. בקרב הנערים הישגים טובים כאלה אפיינו פחות ממחצית מהנבדקים.

כמעט אותו מספר של נבדקים הן בקרב הנערות והן בקרב הנערים דיווחו על הישגים בינוניים. יחד עם זאת, בולט הממצא, שכרבע מהנערים דיווחו שציוניהם לא טובים. בולט רצון עז של רוב בני הנוער לסיים את לימודיהם עם בגרות מלאה - מרבית הנערים וכל הנערות ציינו כי הם רוצים לסיים את לימודיהם עם תעודת בגרות מלאה. יתירה מזאת, יותר ממחצית מהנערות ומהנערים ביטאו רצון ללמוד לימודיים אקדמיים בעתיד. יותר נערות (כשליש) מנערים (כחמישית) דיווחו כי הם מתכננים ללמוד לימודיים מקצועיים. יחד עם זאת, בקרב הנערים רבים יותר אינם מתכוונים ללמוד בכלל. יותר נערות מנערים ביטאו שביעות רצון מההישגים בלימודים. בנוסף, מספר רב יותר של נערות תופס את הוריהן כשבעי רצון מהישגיהן הלימודיים. ממצא מעניין אחר - בעיני הנערים הוריהם פחות ביקורתיים מאשר הם עצמם. מרבית הנבדקים בשתי הקבוצות ביטאו רצון להתגייס לצבא.

טבלה מס' 4: תפקוד לימודי ותוכניות לעתיד

(n=17) בנינים	בנות (n=20)	
ציונים		
2	3	טובים מאוד
4	9	טובים
7	8	בינוניים
4		לא טובים
תוכניות לבגרות בתיכון		
15	20	בגרות מלאה
2		בגרות חלקית
תוכניות ללימודיים בעתיד		
10	12	לימודיים אקדמיים
3	7	לימודים מקצועיים
3	1	אחר
שביעות רצון מההישגים הלימודיים		
3	3	מרוצה מאוד
2	5	מרוצה
5	7	קצת מרוצה
7	5	לא מרוצה, לא מרוצה בכלל
שביעות רצון של הורים		
2	7	מרוצה מאוד
4	5	מרוצה
5	5	קצת מרוצה
6	3	לא מרוצה, לא מרוצה בכלל
תוכניות לשירות צבאי		
14	17	להתגייס
2	1	לא להתגייס
1	2	שירות לאומי

סיכום ומסקנות

מתוך נתוני המחקר בולט הגיל הצעיר של המתבגרים (14-15) המוגדרים כנוער בסיכון. תמונת המצב הנתמכת על-ידי ממצאים של מחקרים אחרים (סלונים-נבו וישראלוביץ', 2004) מעוררת דאגה, ומדגישה את הצורך בניסוח כוחות של אנשי חינוך וטיפול על מנת להתערב לשם מניעה וטיפול בבני הנוער העולים. את המשימה ניתן לבצע בדרכים שונות: פעולות מנע ופעולות הסברה ברוסית ובעברית בבתי-הספר, במועדונים חברתיים, במקומות בילוי ובאמצעי התקשורת; טיפול ישיר במי שכבר מעורב בהתנהגות המסוכנת; הפעלת בני נוער עולים ותיקים בארץ, כדי להסביר, לסייע, להפנות לטיפול מקצועי ואף לשמש חונכים וחברים לבני נוער המעורבים בהתנהגויות חריגות; פיתוח תוכניות המשלבות אנשי מקצוע בעבודה עם גורמים בלתי פורמליים כמו הורים, חברים ונציגים קהילתיים (סלונים-נבו וישראלוביץ', 2004).

ממצא בולט בקרב הנערים הוא העובדה שמרביתם גדלים במשפחות חד-הוריות. ניתן לשער כי פרידה מהורה אחד (בעיקר מהאב) והיעדר דמות גברית הם גורמים המחלישים את יכולתם של הנערים להתמודד באופן מוצלח הן עם המטלות האופייניות לגיל ההתבגרות והן עם האתגרים של העלייה וההסתגלות לחברה החדשה.

מרבית הנערות (כשני שלישי) הגיעו לישראל מדרום-מזרח ברית-המועצות לשעבר, לעומת כשליש מהנערים שהגיעו מאזור זה. הקווקז ואסיה התיכונה נתפסים כאזורים שבהם החברה מסורתית ורמת המודרניזציה נמוכה (לשם, 1992). כאשר עולים מאזורים אלה מגיעים לחברה מודרנית יותר (ישראל) הם חשופים יותר למשברי העלייה וההסתגלות (לשם, 1992). מעבר לחברה ולתרבות מערבית-מודרנית קשה במיוחד לנשים (מבוגרות ובנות) בשל שינויים דרסטיים יותר שאתם עליהן להתמודד, בהשוואה לגברים (Ghaffarian, 1987). השינויים החדים האלה גורמים לקשיי תפקוד, למצוקות בקרב הנערות ולהגברת ההתנהגויות החריגות.

מרבית ההורים של המתבגרים - עובדים. יחד עם זאת, הן בקבוצת הנערים והן בקבוצת הנערות שיעור גבוה מן האימהות הן מובטלות - כמחצית מהאימהות של הנערים וכשליש מהאימהות של הנערות. שיעור האבות המובטלים נמוך במקצת משיעור האימהות המובטלות. מרבית המתבגרים העריכו את מצבם הכלכלי כטוב. יחד עם זאת, שלישי מהנערים וכרבע מהנערות דיווחו על מצב כלכלי לא טוב. ספרות בתחום מלמדת, שמצב כלכלי קשה הוא גורם משמעותי להיווצרות קשיים בתפקוד נערים בכלל, ובתפקוד של מתבגרים עולים בפרט (סלונים-נבו וישראלוביץ', 2004, רובינס, 1995, מתוך הורוביץ, 1998).

הן הנערים והן הנערות מגלים תפקוד חברתי די טוב. נמצאו ביטויי התנהגות אינטגרטיבית, כאשר יותר ממחצית מהנבדקים ציינו מספר רב של חברים (ארבעה ויותר) הן בקרב הישראלים הוותיקים והן בקרב העולים. בקרב הנערות התגלתה הנטייה להתחבר יותר עם החברים הישראלים הוותיקים, ובקרב הנערים - להתחבר עם החברים העולים. מרבית הנערים והנערות מבלים עם חברים. שיעור יחסית קטן (עד 10%) מן הנערים ומן הנערות אינם מבלים. יחד עם זאת, ממצא מדיגי מצביע על שיעור גבוה (יותר ממחצית) מן הנבדקים המבלה בשכיחות מוגזמת (ארבע פעמים ויותר). נתון זה גבוה באופן משמעותי, לעומת כ-20% מהנערים ומהנערות אשר דיווחו על בילויים בתדירות כזאת

במחקר ארצי בנושא בריאות, רווחה ודפוסי התנהגות של נוער בישראל (הראל, מולכו וטילינגר, 2003). שכיחות בילוי כזאת נחשבת מוגזמת, ויכולה להוות כשלעצמה גורם סיכון.

לגבי מעורבות בני הנוער העולים בהתנהגויות סיכון, נמצא, ששליש עד מחצית מהנערים ומהנערות מעורבים בהתנהגויות מסוכנות באופן פעיל. הן הנערים והן הנערות מגלים מגוון רחב של התנהגויות בסיכון. בשתי קבוצות המתבגרים התגלתה הנטייה לשתות אלכוהול, כאשר יותר ממחצית מהנערות וכשני שלישי מהנערים דיווחו על שתיית משקה חריף פעמיים ויותר במשך החודשיים האחרונים. נתון זה גבוה באופן משמעותי משיעור המדווחים על שתיית אלכוהול בקרב מתבגרים ישראלים (הראל, מולכו וטילינגר, 2003). בקרב הנערות בולטים עישון סיגריות ובריחה מהבית. כשליש מהנערות דיווחו על בריחה מהבית, שיכולה להעיד על מצבי מתח משפחתיים. לגבי עישון סיגריות, נמצא, שיותר ממחצית מהנערות דיווחו שהן מעשנות. נתון זה גבוה בהרבה לעומת כ-8% מהנערות הישראליות שדיווחו על עישון סיגריות במחקר ארצי (הראל, מולכו וטילינגר, 2003). אם מביאים בחשבון את גילן הממוצע הצעיר של הנערות, הרי שנתון זה נראה מדאיג. בקרב הנערים בולטים עישון סיגריות, קיום יחסי מין. והממצא המדאיג במיוחד הוא דיווחם של יותר משליש מהם על מעצרים על-ידי המשטרה.

ממצא חשוב ומעודד שהתגלה במחקר היה ייחוס ערך גבוה ללימודים ולהצלחה בהם בקרב בני הנוער העולים. נטייה זו נתמכת בנתוני מחקרים לא מעטים, הממחישים את חשיבות ערכי הלמידה, ההשכלה והמקצועיות בקרב עולים מברית-המועצות (Horowitz, 1989, רואר-סטריאר ורוזנטל 2001). מעודדת העובדה שערכים אלה נשמרים גם על-ידי המתבגרים העולים שנקלעו לסיטואציה פרובלמטית ומבטאים קשיי התנהגות. רצון רב של המתבגרים העולים להצלחה בלימודים הוא עוגן במצב בלתי יציב וסוער המאפיין את הנערים האלה. לממצא זה חשיבות רבה, והוא מדגיש את הצורך בהתערבות אינטנסיבית במישור הלימודי.

מרבית הנערות והנערים מגלים רצון לשרת בצבא. ממצא זה בעל חשיבות רבה, כי הוא מאפשר למארגני התוכניות לנוער העולה לגייסו להשתתפות בפעילויות מעניינות ובונות המכוונות להכנה לשירות הצבאי.

נראה, שנודעת חשיבות רבה לחיבור ולשילוב של המשפחות בעבודה הנעשית עם בני הנוער העולים. התערבות במשפחות של המתבגרים עשויה לצמצם את הפערים ואת המתחים המשפחתיים, לשפר את תפקוד המשפחה ולהוביל להשפעה טובה על תפקודם של בני נוער העולים.

ביבליוגרפיה

הורוביץ, ת' (1998). ילדים ונוער עולה במערכת החינוך: הטמעה, חד-לשוניות, חד-כיוונית וסטריאוטיפיות. בתוך: מ' סיקרון וא' לשם (עורכים) **דיוקנה של עלייה: תהליכי הקליטה של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1995**. ירושלים: מאגנס.

הורוביץ, ת', מירסקי, י', ברש, מ' ופרנקל, ח' (1995). **מחקר נוער עולה מחבר העמים בסיכון**. ירושלים: מכון פאלק לחקר בריאות הנפש ומדעי ההתנהגות.

הורוביץ, ת', שמאי, ש', אילטוב, ז' (2003) **הטמעה, דיאלוג והעצמה: ותיקים ועולים בקצרון**. תל אביב: רמות.

הורנצ'יק, ג' (2003). היתרונות של ריבוי זהויות: השתמעויות ממחקרים על זהות תרבותית והסתגלות. בתוך: א' לשם וד' רואר- סטריאר (עורכים) **שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש**. ירושלים: מאגנס.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). **שנתון סטטיסטי לישראל, 57**.

הראל, י', מולכו, מ', טילינגר, א' (2003). **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית, ודפוסי התנהגויות סיכון**. סיכום ממצאי המחקר הארצי השלישי. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי (2003). המועצה הלאומית לשלום הילד. א' בן אריה, י' ציונית, ומ' קמחי (עורכים) ירושלים: מכון ון ליר.

לשם, א' (1992). שיקולים ומגבלות בבחינת השפעת העלייה ממדינות חבר העמים על ביקוש לעובדים סוציאליים במערכת שירותי הרווחה. **ביטחון סוציאלי, 38**, עמ' 74 – 98.

לשם, א' וליסק, מ' (2001). התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל. בתוך: מ' לסק וא' לשם (עורכים) **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

מירסקי, י' (2001). כבר לא שם ועדיין לא כאן: תהליכי הזדהות עם ישראל בקרב סטודנטים עולים מברית-המועצות לשעבר. בתוך: מ' לסק וא' לשם (עורכים) **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

מירסקי, י' ופראוור, ל' (1992). **לעלות כמתבגר ולהתבגר כעולה: נוער עולה מברית-המועצות לשעבר בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר.

סלונים-נבו, ו' וישראלוביץ, ר' (2004) שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער עבריינים: השוואה בין עולים לילידי הארץ. **חברה ורווחה, 24**, (3), עמ' 263 – 286.

רואר-סטריאר, ד' וריזנטל, מ' (2001). תרבות במעבר: הבדלים בתחומי גידול ילדים. השלכות לתחומי החינוך ורווחה. בתוך: מ' ליסק וא' לשם (עורכים) **מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר**. תל אביב: קיבוץ המאוחד.

שרגה, י', סלונים-נבו, ו' (1993). קשיי הסתגלות של מתבגרים עולים מברית-המועצות לשעבר. **חברה ורווחה, י"ג**, עמ' 279 – 286.

Ghaffarian, S. (1987). The Acculturation of Iranians in the United States. *The Journal of Social Psychology*, 127(6), pp. 565-571.

Horowitz, T. (1989). *The Soviet man in an open society*: An overview. In: T. Horowitz (Ed.). *The Soviet man in an open society*, Lanham, MD: University Press of America. pp.5-18.

Kozulin, A. (1993). Psychological and learning problems of immigrant children from the former Soviet Union. *The Journal of Jewish Communal Services*, 70, pp. 64-72.

Mirsky, J. (1997). Psychological distress among immigrant adolescents: Culture-specific factors in the case of immigrants from the former Soviet Union. *International Journal of Psychology*, 32(4), pp. 221-230.

Slonim-Nevo, V. & Sharaga, Y. (2000). Psychological and social adjustment of Russian-born and Israeli-born Jewish adolescents. *Child and Social Work Journal*, 17 (6), pp. 455-475.

Tatar, M. (1998). Counseling immigrants: School contexts and emerging strategies. *British Journal of Guidance and Counseling*, 26, pp. 337-352.